

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Doppenberg, Frederike, *'De Arbeiderspers moest blijven marcheeren'. Een uitgeverij in oorlogstijd* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2009, 240 blz., ISBN 978 90 295 6750 3).

Hoewel bescheidenheid iedereen siert, ook een auteur, is de ondertitel van dit boek wat al te pretentieloos. Het gaat hier niet over de geschiedenis van 'een' uitgeverij, eentje die model kan staan voor een hele bedrijfstak, maar over de lotgevallen van een bijzondere uitgever, die onder de Duitse bezetting in een unieke positie kwam te verkeren.

Boekenuitgeverij De Arbeiderspers (AP) behoorde tot het gelijknamige concern dat ten behoeve van de verspreiding van het sociaaldemocratische ideeëngoed ook nog een landelijk dagblad, Het Volk, een aantal regionale dochters en een aantal tijdschriften uitgaf. Voor de Tweede Wereldoorlog had de Nederlandse socialistische arbeidersbeweging zich een geharnast tegenstander van het nationaalsocialisme betoond, wat automatisch betekende dat ze in een extra moeilijk parket raakte toen de nazi's in 1940 Nederland onder de voet liepen. Voor het concern De Arbeiderspers had de situatie tot gevolg dat het al een paar weken na de capitulatie op initiatief van de bezetter feitelijk door de NSB werd overgenomen. Het motief daarvoor ligt voor de hand: via de vroegere rode drukpers kon een aanzienlijk segment van de bevolking worden bereikt, bespeeld en, naar de nazi's hoopten, bekeerd. Dat leidt tot de vraag hoe de bruine propagandisten in de Rode Burcht, de bijnaam voor het AP-hoofdgebouw aan het Hekelveld in Amsterdam, zich dit kunststuk hadden voorgesteld.

Frederike Doppenberg, de auteur van *De Arbeiderspers moest blijven marcheeren*, wijdde al eerder studies aan deze vraag. Als studente Nederlands schreef ze een inmiddels bekroonde scriptie over dit onderwerp. Daarnaast werkte ze mee aan het reconstrueren van de fondslijst uit de oorlogsjaren van de boekenuitgeverij AP, als onderdeel van de in 2006 verschenen bundel *Inktpatronen*, over het Nederlandse en Vlaamse boekwezen in bezettingstijd. Daarin nam Sjaak Hubregtse de bijdrage over de AP voor zijn rekening. Doppenberg is primair geïnteresseerd in de boekentak van de AP, al lopen er voortdurend verhaallijnen over de krant en over het concern als geheel doorheen. Nadeel van deze opzet is dat het daardoor soms onduidelijk is waar de studie precies over gaat. Daarbij was dit probleem eenvoudig te vermijden

geweest. Voor de leesbaarheid en de afbakening van het eigenlijke onderwerp had Doppenberg er beter aan gedaan de oorlogsgeschiedenis van krant en concern in een aparte passage samen te vatten, en zich verder op de boeken te concentreren.

Dit is wel mijn enige aanmerking op een overigens prettig leesbare studie, die inderdaad antwoord geeft op de paradoxale kernvraag: hoe een uitgeverij met succes boeken kan slijten die een ideologie moeten aanprijzen waarvan de afnemers niets moeten hebben. In grote lijnen heeft Hubregtse dit raadsel al eerder opgelost, maar Doppenberg heeft het antwoord verder uitgediept door vrijwel elk boek dat tussen 1940 en 1945 bij de AP is uitgekomen, tegen het licht te houden.

Uitgangspunt was dat de directeur van de AP-boekenpoot, de overtuigde socialist Piet Schuhmacher, niet willoos naar de pijpen van de machthebbers hoefde te dansen. Hij had speelruimte, want niemand, zeker de NSB en de Duitsers niet, had er baat bij de financiële basis van de uitgeverij te verwoesten door haar te dwingen boeken te produceren die de trouwe achterban tegen de borst stuitten.

Zeker, sociaaldemocratisch beladen non-fictieboeken over geschiedenis en politiek mochten niet meer. Ze werden vervangen door onschuldige, maar menigmaal bijzonder lucratieve werkjes over hengelen, (moes)tuinieren en doe-het-zelven. In de sterk groeiende sector fictie maakte Schuhmacher handig gebruik van het gegeven dat socialistische en nationaalsocialistische voorkeuren voor romans die zich afspeelden in het milieu van gewone, streekgebonden mensen, die de handen uit de mouwen steken, elkaar overlaptten. Er waren natuurlijk verschillen, maar die waren te subtiel voor een gedachtepolitie die het vooral druk had met het voeren en verliezen van een wereldoorlog. Uit Doppenbergs analyse blijkt dat de AP in de oorlog niet één boek heeft uitgegeven dat naar toenmalige of huidige maatstaven het predikaat 'fout' verdient. Geen geringe prestatie van een uitgeverij die door de bezetter en zijn handlangers een sleutelrol toebedeeld had gekregen in het indoctrineren van de Nederlandse boekenlezers. Niet alleen kon Schuhmacher dit wapenfeit op zijn conto schrijven, hij bereikte ook nog dat de AP juist financieel sterker uit de oorlog tevoorschijn kwam. Daarnaast sleepte hij zijn personeel door de Hongerwinter, en verwierf daarmee eeuwige dankbaarheid. Desondanks werd hij onmiddellijk na de bevrijding ontslagen omdat hij de hele oorlog was blijven zitten. Weliswaar werd Schuhmacher in het kader van de zuivering later gerehabiliteerd, in de schoot van de Rode Familie mocht hij niet terugkeren. Doppenberg laat duidelijk en terecht merken dit een groot

onrecht te vinden.

Gerard Mulder, Amsterdam

Webrecensie BMGN 126:2 (2011)

Driel, C.M. van, *Gewantrouwd gereformeerd. Het omstreden leiderschap van neocalvinist Arie Noordtzij (1871-1944)* (Ad Chartas-reeks 15; Barneveld: Vuurbaak, 2010, 543 blz., ISBN 978 90 5560 428 9).

De goed geschreven biografie van neocalvinist Arie Noordtzij waarop C.M. van Driel promoveerde, is een waardevolle bijdrage aan de kennis van de gereformeerde wereld tijdens het interbellum, het tijdperk waarin de gereformeerde zuil het toppunt van haar invloed in Nederland bereikte. Hoofdpersoon Noordtzij was echter niet, zoals het woord 'leiderschap' in de titel enigszins suggereert, de leider van een stroming in de gereformeerde zuil of iemand die in de kerngroep van de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) mede de dienst uitmaakte. Vanaf Noordtzij's benoeming als hoogleraar Oude Testament aan de Rijksuniversiteit Utrecht in 1912 tot aan zijn emeritaat in 1936 verkeerde hij in een enigszins moeizame positie waarbij de kerkelijke scheidslijnen hem vooral hinderden. Het was tot dan toe immers ongebruikelijk geweest dat een gereformeerde aan een openbare – dat betekende toen: aan de Hervormde Kerk verbonden – faculteit werd aangesteld.

Noordtzij was al vóór 1912 gewend geraakt aan een moeizame positie. Als achterkleinzoon van de grondlegger van de Afscheiding van 1834, Hendrik de Cock, en als docent aan de Theologische School van de GKN te Kampen, vertegenwoordigde Noordtzij de zogenaamde A-richting in zijn kerkverband. Tot de Eerste Wereldoorlog voelde deze richting zich een minderheid ten opzichte van de Kuyperianen (de 'B-richting', voortgekomen uit de Doleantiebeweging van 1886) in de GKN en de daarmee verbonden opleiding aan de Vrije Universiteit. Kenmerkend voor Arie Noordtzij was echter dat hij ideologisch bij Kuyper aansloot, ook op zijn eigen vakgebied. Niet behoudendheid op zich moest in de kerk voorop staan, verdere ontwikkeling van de gereformeerde theologie was geoorloofd. Zo erkende hij dat in de bijbelse teksten een goddelijke én een menselijke factor aanwijsbaar zijn. Wel had Noordtzij een voorkeur voor de tweede grote theoloog binnen de GKN, H. Bavinck, die minder dan Kuyper een sluitend systeem nastreefde, waarin elke Bijbeluitleg precies met alle andere uitleg en met alle dogma's 'klopt'.